

Svetlana Berikashvili (Tbilisi)

Η Ιδιαιτερότητα της Γλώσσας του Νίκου Καζαντζάκη

Η γλώσσα του Νίκου Καζαντζάκη είναι ένας θησαυρός, που ως τις ημέρες μας δεν έχει μελετηθεί συστηματικά. Η γλώσσα του έχει πολλές ιδιαιτερότητες, δεν είναι ούτε δημοτική ούτε καθαρεύουσα, είναι ανάμεικτη από ποιητικά και πεζογραφικά στοιχεία, από διαλεκτικά δάνεια και καινούργιες λέξεις, από στοιχεία που έχουν σημασιολογική διαφάνεια και από άλλα που και οι ειδικοί δυσκολεύονται να μαντέψουν την σημασία τους.¹

Παρά το εντυπωσιακό πλήθος των μελετών και βιβλίων που έχουν γραφτεί για το έργο και την προσωπικότητα του Νίκου Καζαντζάκη παραμένουν ανεξερευνήτες πολλές πλευρές του πεζογραφικού και ποιητικού του έργου. Ειδικά για την γλώσσα του δεν έχουν γραφτεί αρκετές μελέτες.²

¹ Τσοπανάκης Α., Η γλώσσα και λεξιλόγιο του Ν. Καζαντζάκη, περιοδ. *Νέα Εστία*, Χριστούγεννα 1977, τευχ. 1211, 5.

² Θα σημειώσουμε μερικές από τις αξιοσημείωτες μελέτες: Bien P., *Kazantzakis and the Linguistic Revolution in Greek Literature*, Princeton: Princeton University Press 1972; Mandilaras B. G., *Studies in the Greek Language*, Αθήνα: Ξενοπόλουλος 1972; Πρεβελάκης Π., Ο ποιητής και το ποίημα της *Οδύσσειας*, Αθήνα 1958; Friar K., *Η Οδύσσεια* του Νίκου Καζαντζάκη, εισαγωγή, περιοδ. *Καινούργια Εποχή*, 1958; Ανδριώτης Ν. Π., Η γλώσσα του Καζαντζάκη, περιοδ. *Νέα Εστία*, 1990; Τσοπανάκης Α., Η γλώσσα και το λεξιλόγιο του Νίκου Καζαντζάκη, περιοδ. *Νέα Εστία*, Χριστούγεννα 1977, αριθ. 1211; Γιακουμάκη Ε., Η γλώσσα της *Οδύσσειας* του Νίκου Καζαντζάκη, *Λεξικογραφικόν Δελτίου*, 14, 1982; Χαραλαμπίδης Χ., Ο γλωσσικός σκεπτικισμός του Νίκου Καζαντζάκη, ανάτυπο από τον 7^ο τόμο της *Κρητικής Εστίας*, Χάνια 1999; Philippaki-Warbuton I., *Reflections on Kazantzakis and the Greek Language*, στο David Holton, Shannan Peckan and Jocelyn Pye, επιμ., *Κάμπος*, Cambridge, *Papers in Modern Greek*, 4, Cambridge 1996; Καπλάνης Τ. Α., Ο Καζαντζάκης και το μονοτονικό: Μια ιστορία αποσιώπησης, στο Olga Omatos Sáenz, Isabel García Gálvez,

Ακόμα και αυτές οι ελάχιστες που υπάρχουν μας δείχνουν καθαρά ότι χρειάζεται μια συστηματική μελέτη για την γλώσσα του συγγραφέα,³ που δεν θα ήταν επιφανειακή, αλλά θα μας έδειχνε όλο το εκφραστικό πλούτο του μεγάλου στοχαστή.

Ο Νίκος Καζαντζάκης ήταν δημοτικιστής. *Ο Προτομάστορας* του είναι το πρώτο έργο στη δημοτική που βραβεύτηκε σε επίσημο ποιητικό διαγωνισμό. Το δημοτικό κίνημα για τον Νίκο Καζαντζάκη, ήταν το μόνο πνευματικό κίνημα που γνώρισε η Ελλάδα. Σε μία συνέντευξη που είχε δώσει στον γνωστό ιστορικό της Ελληνικής λογοτεχνίας τον Άριστο Καμπάνη και που αφορά τη δημοτική γλώσσα, ο Νίκος Καζαντζάκης αναφέρει: “Ο Δημοτικισμός ήρθε να επιβάλει τη ζωντανή γλώσσα του λαού και δικαιώθηκε στους αγώνες του, έχουμε την υποχρέωση, όσοι δε θέλουμε να λεγώμαστε καθαρευουσιανοί να γράφουμε τη γλώσσα τούτη.”⁴

Τι ήταν δημοτική γλώσσα για τον Νίκο Καζαντζάκη;

Πολλές φορές στις επιστολές και στα κείμενά του, την ονομάζει πατρίδα: “Η δημοτική γλώσσα είναι η πατρίδα μας! Μονάχα όποιος αγαπάει τη δημοτική γλώσσα με τόσο πάθος, νιώθει πως δεν πειράζει που γεννήθηκε, δεν πειράζει πως παλεύει χωρίς βοήθεια, μέσα στην αμάθεια, την τεμπελιά και την αδιαφορία της ράτσας του.”⁵ Την πατρίδα αυτή, ο Νίκος Καζαντζάκης την υπερασπίζει με φανατισμό, αλλά με δικό του τρόπο.

επιμ., *Estudios Neogriegos*, Revista científica de la Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos, 14, Vitoria-Gasteiz 2011-2012 κτλ.

³ Το τελευταίο καιρό οι μελετητές στρέφονται περισσότερο στην ανάλυση της γλώσσας της *Οδύσσειας* (π. χ. Νικόλαος Μαθιουδάκης και Πηνελόπη Καμπάκη-Βουγιουκλή, Η επιθετική ταυτότητα του *Οδυσσέα* στο έπος του Νίκου Καζαντζάκη: μια πρόταση μέσω των ασαφών συνόλων στο Κωνσταντίνος Α. Δημάδης, επιμ., *Ταυτότητες στον Ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα)*, Πρακτικά του Δ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών, Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010, τόμος Α', Αθήνα 2011, http://www.eens.org/wordpress/wp-content/uploads/2012/05/Identities-in-the-Greek-world-Granada-2010-Congress-Vol_1-2011-isbn_978-960-99699-3-21.pdf - τελευταία πρόσβαση: 28/09/2013 ή Νικόλαος Μαθιουδάκης και Ελένα Παπαδοπούλου, Λεξικογραφικές επιλογές για τη συγγραφή ενός ποιήματος: ένα αδημοσίευτο σημειωματάριο του Νίκου Καζαντζάκη, στο Ζωή Γαβρηλίδου, Αγγελική Ευθυμίου, Ευαγγελία Θωμαδάκη, Πηνελόπη Καμπάκη-Βουγιουκλή, επιμ., *Επιλεγμένα Κείμενα*, Πρακτικά του 10^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Κομοτηνή, 1-4 Σεπτεμβρίου 2011, Κομοτηνή 2012, <http://www.icgl.gr/files/greek/88-mathioudakis-paradopoulos-919-928.pdf> - τελευταία πρόσβαση: 28/09/2013 κτλ.) και πολλές πλευρές της γλώσσας του συγγραφέα παραμένουν ανεξερεύνητες.

⁴ Οι απόψεις του Νίκου Καζαντζάκη για την δημοτική γλώσσα, περιοδ. *Διαβάζω*, 190 (27-4-88), 37.

⁵ Νίκος Καζαντζάκης, *Αγγλία*, 1941, 98-99.

Η γλώσσα του δεν είναι καθαρή δημοτική. Χρησιμοποιεί πολλές λέξεις απ' όλα τα νεοελληνικά ιδιώματα, και ιδιαίτερα από το ιδίωμα της Κρήτης, πλάσσει ο ίδιος τις λέξεις, κυρίως σύνθετες. Θα ήταν πολύ δύσκολο να ορίσει κανείς από τα σύνθετά του ποια είναι εκείνα, που πήρε από το λαό και ποια τα έπλασε μόνος του.

Γι' αυτό το λόγο τον κατηγορούσαν όχι μόνο καθαρευουσιάνοι, αλλά ακόμα και εκείνοι, που αγωνίζονταν για την επιβολή της δημοτικής. Έλεγαν, ότι ξεπέρασε κάθε όριο με το λεξιλόγιο που μεταχειρίστηκε. Τονίζεται και επαναλαμβάνεται, ότι στο ποίημά του την *Οδύσσεια* και φυσικά στο γλωσσάριο 2000 σχεδόν λέξεων, που επισυνάπτει, υπάρχει πλήθος λέξεων και ιδιωματοισμών, άγνωστων στους μορφωμένους Έλληνες. Οι δημοτικιστές φοβούνταν ότι, αν όλος ο πνευματικός κόσμος θα άρχιζε να γράφει με το γλωσσικό τρόπο του Νίκου Καζαντζάκη, τότε η Ελλάδα που διαβάζει, θα βρεθεί μπροστά σε μια καινούργια καθαρεύουσα γιατί πάλι δεν θα καταλαβαίνει την γλώσσα των λογοτεχνών.

Ο ίδιος ο Νίκος Καζαντζάκης δεν είχε αυτό το φόβο. Τριγύρισε σ' όλη την Ελλάδα και σ' όλα τα νησιά της και με μεγάλη αγάπη και φροντίδα μάζεψε ολόκληρα σημειωματάρια γεμάτα λέξεις από κάθε περιοχή, ώσπου ετοίμασε ένα ογκώδες λεξικό της δημοτικής, που, όμως κανένας εκδότης δεν το εξέδωσε ακόμα.

Οι λέξεις που χρησιμοποιούσε και που είναι άγνωστες για τους περισσότερους Έλληνες είναι κοινής καθημερινής χρήσης ανάμεσα στους ψαράδες και τους χωρικούς. Ο ποιητής ήξερε, πως στην αρχή οι άνθρωποι που διαβάζουν θα βρεθούν μπροστά σε άγνωστες λέξεις, και θα δυσκολευτούν να καταλάβουν το νόημα τους, αλλά θα τις μάθαιναν αργότερα: "Γιατί πως το θέλετε; Η δημοτική είναι μια γλώσσα με δικό της λεξιλόγιο και το χρησιμοποιεί ο λαός. Αν δεν το ξέρουν οι αναγνώστες των μυθιστορημάτων ή των τραγουδιών, γ' αυτό δεν φταίνε αυτοί."⁶ - έγραψε ο ίδιος.

Αναγνώρισε και το γεγονός, πως είχε υιοθετήσει μερικές κρητικές λέξεις και είχε πλάσσει και καινούργιες, αλλά θεωρούσε το μηχανισμό της γλώσσας του υποταγμένο στον πανελλήνιο κανόνα, δηλαδή η σύνταξη, η γραμματική και η φωνητική ακολουθούν τον κοινό νόμο.

"Πρέπει με όλες τις συντακτικές λεπτομέρειες και σ' όλη της την έκταση να γράφεται η δημοτική"⁷ - γενικά μ' αυτά τα λόγια μπορεί να χαρακτηριστεί η γλώσσα του μεγάλου συγγραφέα.

⁶ Οι απόψεις του Νίκου Καζαντζάκη για την δημοτική γλώσσα, περιοδ. *Διαβάζω*, 190 (27-4-88), 38.

⁷ Οι απόψεις του Νίκου Καζαντζάκη για την δημοτική γλώσσα, περιοδ. *Διαβάζω*, 190 (27-4-88), 37.

Όπως είχαμε ήδη σημειώσει ο Νίκος Καζαντζάκης πάντα έψαχνε καινούριους τρόπους στην γλώσσα. Θεωρούσε ότι κάθε εποχή έχει την δική της εξέλιξη και η γλώσσα επίσης πρέπει να εξελίσσεται μαζί της.

Γι' αυτό το λόγο δεν καταλάβαινε τους καθαρευουσιανούς, οι οποίοι σχηματίζοντας την καθαρεύουσα ήθελαν να σταματήσουν την εξέλιξη της γλώσσας. Υπερασπίζοντας την δημοτική ο συγγραφέας αναφέρει: "Τίποτα ωραιότερο από τα έργα των προγόνων μας. Η γλώσσα τους, η φιλολογία, η τέχνη, όλα τους είναι τέλεια. Κι έχομε μεγάλο καθήκον γιατί φέρνομε μεγάλο όνομα και πρέπει δίπλα από τους άλλους λαούς να εργαστούμε για να κάμωμε κάτι αντάξιο των προγόνων. Γιατί η ζωή πηγαινει μπροστά και ποτέ δε γυρίζει πίσω. Κι γι' αυτό να τους αντιγράψωμε και να τους παπαγαλίζωμε, ούτε δυνατόν είναι ούτε και πρέπει. Δεν είναι δυνατόν γιατί νόμος φυσικός είναι όλα ν' αλλάζουν με τον καιρό και κάθε εποχή νάχη δική της εξέλιξη και στη γλώσσα και στη φιλολογία και στην τέχνη. Ούτε και πρέπει, γιατί αν έχωμε φιλοτιμία πρέπει κάτι και μεις δικό μας να κάμωμε συνεχίζοντας κι όχι αντιγράφοντας το έργο των προγόνων."⁸

Η γλώσσα του Νίκου Καζαντζάκη δεν είναι ούτε δημοτική ούτε καθαρεύουσα, είναι ανάμεικτη από ποιητικά και πεζογραφικά στοιχεία, είναι γεμάτη από διαλεκτικά δάνεια και καινούργιες λέξεις. Θα παρουσιάσουμε μερικά από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της γλώσσας του συγγραφέα, κυρίως θα περιοριστούμε σε 1) καινούργιες σύνθετες λέξεις (τα παραδείγματα θα παρουσιάσουμε από το επικό ποίημα - την *Οδύσσεια*) και 2) ιδιωτικές εκφράσεις (τα παραδείγματα είναι από το μυθιστόρημα *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται*). Πριν όμως να μελετήσουμε αυτές τις ιδιαιτερότητες της γλώσσας του Νίκου Καζαντζάκη, θεωρούμε απαραίτητο να επισημάνουμε μερικά χαρακτηριστικά της γλώσσας του.

Οι μελετητές ταξινομούν τα βασικά χαρακτηριστικά της γλώσσας του Νίκου Καζαντζάκη ως εξής: 1) ακραίος δημοτικισμός, επηρεασμένος από την Κρητική διάλεκτο, 2) πλούσιο λεξιλόγιο, 3) η αγάπη για σύνθετες λέξεις, 4) η πλούσια χρήση των επιθέτων καθώς και 5) η υπερβολή στην έκφραση.⁹

Εδώ θα μπορούσε να προστεθεί και ένα άλλο χαρακτηριστικό στοιχείο της γλώσσας του συγγραφέα - απλοποιημένο ορθογραφικό σύστημα. Η απλοποίηση της ορθογραφίας ήταν στην κατάργηση των διπλών συμφώ-

⁸ Οι απόψεις του Νίκου Καζαντζάκη για την δημοτική γλώσσα, περιόδ. *Διαβάζω*, 190 (27-4-88), 36.

⁹ βλ. Philippaki-Warburton I., *Reflections on Kazantzakis and the Greek Language*, in David Holton, Shannan Peckham and Jocelyn Pye eds., *Κάμπος*, Cambridge Papers in Modern Greek, 4, Cambridge 1996, 41-64.

ων, εκτός από δύο γγ, (π. χ. *Οδύσια, θάλασσα*, κ.ο.κ.), περιλάμβανε επίσης τη γραφή *αβ/αφ* και *εβ/εφ* στις διφθογγους *αυ* και *ευ* ανάλογα με την προφορά (*αφτός, λιγοστέβω*, κ.ο.κ.), τη γραφή των εγκλιτικών ενωμένων με την προηγούμενη λέξη (*Θεμου, αβλέστου*, κ.ο.κ.) και άλλα στοιχεία.¹⁰

Στον τομέα της φωνητικής ο Νίκος Καζαντζάκης προτιμάει τον ιδιοματικό τύπο, ως πιο έντονα εκφραστικό. Π. χ. γράφει: *χρούσο, γιομώνσαν, βιάζονταν, σούριζε, σουρθήκαμε, στρουφίζω, στρουφιχτά, ξετρουπώνω, τρογυρούσα, φτερούγες* κλπ.

Στον τομέα της μορφολογίας, όχι μόνο το καθαρό δημοτικό, όπως το *δάσο, η γής, δημιουργικιά* κτλ., αλλά και το ασυνήθιστο *του αντρούς, τρωπώξαμε, γοργώσαμε, δροσερεύω* κλπ. προτιμάει συστηματικά για να επιτύχει μεγαλύτερη έμφαση.

Στο λεξιλόγιο επίσης, την κοινή λέξη θα την αποφύγει σχεδόν με απέχθεια. Γράφει:

μάχομαι – αντί *προσπαθώ*
συγκλύζει η *θάλασσα* – όχι *πλημμυρίζει*
ξεκόρμισε – όχι *ξεχώρισε*
λιγοκάρδια – όχι *έχασα θάρρος*
ποδιαφωτούσε – όχι *ξημέρωνε*
πρεπό – όχι *σωστό*
οπούρισμα – όχι *στροφή*
κλινάρι – όχι *κρεβάτι*

Ολόκληρο γλωσσάριο θα μπορούσαν να γεμίσουν οι λέξεις που δανείζεται από το ιδίωμα της Κρήτης, καθώς *κατέχω, αστροκαλιέμαι, ψυχα-νεμίσουμε* κλπ.

Πάντα μεταχειρίζεται τις ιδιοματικές λέξεις για μεγαλύτερη έμφαση.

Πολλές λέξεις πλάθει μόνος του, επειδή θεωρεί τη γλώσσα αδύνατη να εκφράζει τα εσωτερικά βιώματα του ανθρώπου. Π. χ. γράφει: *αστροπόταμος, βοράστρι, χεραγκαλιά, βοδάλαφο* κλπ.

Η δημιουργία τελειώς καινούργιων λέξεων είναι δύσκολη συνήθως για το δημιουργό – αν όχι αδύνατη – και δυσκολεύει άλλο τόσο και τον χρήστη, αν αυτές οι καινούργιες λέξεις δεν έχουν κλασική και σημασιολογική

¹⁰ Για το απλοποιημένο ορθογραφικό σύστημα του Καζαντζάκη βλ. Bien P., Kazantzakis and the Linguistic Revolution in Greek Literature, Princeton: Princeton University Press 1972, 213-214, καθώς και Καπλάνης Τ. Α., Ο Καζαντζάκης και το μονοτονικό: Μια ιστορία αποσιώπησης, στο Olga Omatos Sáenz, Isabel Garcia Gálvez, επιμ., *Estudios Neogriegos*, Revista científica de la Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos, Número 14, Vitoria-Gasteiz 2011-2012, 113-127. Έχουμε να σημειώσουμε επίσης, και στο σημείο αυτό συμφωνούμε με τον Τάσο Καπλάνη, ότι ούτε αυτό το χαρακτηριστικό της γλώσσας του Νίκου Καζαντζάκη δεν έχει μελετηθεί συστηματικά.

διαφάνεια, αν δεν στηρίζονται δηλαδή σε γνωστές λέξεις και δεν έχουν σχηματιστεί επάνω σε γνωστά πρότυπα.¹¹

Μερικοί κριτικοί θεωρούν ότι με το δικό του τρόπο της απόδοσης δυσκολεύει συχνά τον αναγνώστη. Αυτό φαίνεται καθαρά στην *Οδύσειά* του. Ο Νικηφόρος Βρεττάκος μας αναφέρει: “Ο Καζαντζάκης ακολουθώντας τον τόνο, του απελπισμού του είναι υποχρεωμένος να επανέρχεται σε ωρισμένα μοτίβα, σε ωρισμένες λέξεις κί επειδή είναι πολύ φυσικό να εξαντλεί το γλωσσικό του έδαφος, φρόντισε να πλουτίσει τη γλώσσα του. Με αποτέλεσμα να χρησιμοποιήσει πολλές άγνωστες λέξεις, ενώ αντί αυτών θα μπορούσε να επιλέξει αντίστοιχες λέξεις ωραιότερες από την καθιερωμένη δημοτική, κατέφυγε σε πλήθος ιδιοματισμών, παρασύρθηκε από τις ανάγκες του μέτρου και δεν πειθάρχησε, όσο θα έπρεπε, στη γλώσσα.”¹²

Από τις λέξεις που πλάθει ο ίδιος συγγραφέας είναι πολύ δύσκολο να ορίσει κανείς ποια είναι εκείνα τα σύνθετα που πήρε από το λαό και ποια τα έπλασε μόνος του. Το λαϊκό στοιχείο είναι πολύ σημαντικό στα έργα του Νίκου Καζαντζάκη, και αυτό φαίνεται καθαρά και στη γλώσσα του, όταν χρησιμοποιεί πολλές λαϊκές λέξεις από διάφορα νεοελληνικά ιδιώματα καθώς και πολλούς ιδιοτισμούς, υπογραμμίζοντας έτσι όχι μόνο καθαρό εθνικό, αλλά και λαϊκό χαρακτήρα των γεγονότων που περιγράφει.

Οι λέξεις που τις πλάθει μόνος του είναι κυρίως σύνθετες. Π. χ. στην πρώτη ραψωδία της *Οδύσειας* βρήκαμε 101 σύνθετα.¹³ Περισσότερα απ’ αυτά είναι ρήματα, στο σύνολο 54, π. χ.

το τράγανο σταφύλι *λαχπατώ* κι ο γαύρος μούστος βράζει
(πρόλογος, γρ. 9, σελ. 7)

θα σηκωθώ, και θέλω απλοχωριά να *ακρογιαλοχορέψω*
(πρόλογος, γρ. 44, σελ. 8)

*Γοργοδρασκέλου*ν μαύρο φάραγγα κι *αγριμοκνηγούσαν*
(Α, γρ. 265, σελ. 13)

Θαμπώθηκαν στον ίσκιο οι δούλοι του, και *φλογαντηλάρησαν*
τα καπνισμένα μεσοδόκαρα του πατρικού σπιτιού του.
(Α, γρ. 95, σελ. 9)

Απάνωθέ μου ο λάβρος ουρανός και κάτωθι η κοιλιά μου
σα γλαροπούλα απά στη θάλασσα, κι *αφροδροσολογάται*.
(πρόλογος, γρ. 14, σελ. 7)

¹¹ Τσοπανάκης Α., 1977, 67.

¹² Κακούρου-Χρόνη Γ., Νίκος Καζαντζάκης, Νικηφόρος Βρεττάκος, Δύο δημιουργοί συνομιλούν μέσα από το έργο τους, Αθήνα 1994, 43.

¹³ Τα παραδείγματα παρουσιάζονται από την έκδοση: Νίκος Καζαντζάκης, *Οδύσεια*, Αθήνα 1957.

Πολλά είναι επίσης και ουσιαστικά (32), π. χ.

Ήλιε, *γοργοπαιχνιδομάτη* μου, φρογό λαγωνικό μου
(πρόλογος, γρ. 23, σελ. 7)

γέλιο, χορός και *τσιμποφιλήμα* κι αργό κουβεντολόι
(πρόλογος, γρ. 32, σελ. 7)

Δεν είμαι ο νιός εγώ που στέκω ομπρός στο παλιοκαύκαλό μου
(Α, γρ. 215, σελ. 12)

Γλυκό αγεράκι εφόσαε στα σγουρά του *αγουρομελιγγάτου*
(Α, γρ. 226, σελ. 12)

Στα *λυχνανάμματα* ακροπινάμε, το φως ποχαιρετώ
(Α, γρ. 1235, σελ. 37)

Βρίσκονται και σύνθετα επίθετα, στο σύνολο 14, π. χ.

δράκο ανατιάζω *σαρντάπηχο* ν'αντροπατάει το σπίτι
(Α, γρ. 100, σελ. 9)

με τους *λασπομυαλούς* ξωμάχους του βουλεύεται γι' αμπέλια
(Α, γρ. 646, σελ. 23)

Σα λασπερά υπνώμενα ζα οι νεκροί *σφιχτοκομβαρυσμένοι*
(Α, γρ. 736, σελ. 25)

με άσπρα καύκαλα *χωματόφραχτα* τ' ανάσκελα σαπίζουν
(Α, γρ. 737, σελ. 25)

και ούτε ένα επίρρημα.

Όλα αυτά τα σύνθετά του υπακούουν σε γενικές κανόνες της γραμματικής. Συνήθως τα σύνθετα σχηματίζονται με δύο τρόπους:

1. Μια λέξη παίρνει στην αρχή της ένα αχώριστο μόριο.
2. Δύο ή περισσότερες λέξεις ενώνονται σε μία.

Απ' αυτούς τους τρόπους ο Νίκος Καζαντζάκης προτιμά τον τελευταίο, βέβαια υπάρχουν και περιπτώσεις με αχώριστο μόριο, αλλά είναι πολύ λίγες. Π. χ.

και στις μακριές στοές *καμπάνιζαν*, *χλωμές*, *ξηλωσοισμένες*
(Α, γρ. 116, σελ. 10)

Ακόμα και τότε, που χρησιμοποιεί τα μόρια, πλάθει λέξη από δύο ή περισσότερες, π. χ.

τις αδειανές σφάλνουσα *αγκαλές* τους και *γλυκοξεφονίζαν*.
(Α, γρ. 166, σελ. 11)

Μπορούμε να χωρίσουμε τα σύνθετά του σε τέσσερις κατηγορίες:

1) Παρατακτικά σύνθετα. Εδώ παρατηρούμε δύο περιπτώσεις:

α) Όταν συνδέει λέξεις κυρίως διαφορετικής, συχνά και αντίθετης σημασίας, π. χ.

γέλιο, χορός και *τσιμποφίλημα* κι αργό κουβεντολόι
(πρόλογος, γρ. 32, σελ. 7)

στο *γαλλαζόμαντρο* ουρανό δροσάτα, χουδωτά και τρέμαν
(Α, γρ. 302, σελ. 14)

β) Όταν συναντάμε συνονιμικές λέξεις:

κι ο νους του ανθρώπου κάθετα αιμηλά και τις *στροφγογυρίζει*
(πρόλογος, γρ. 21, σελ. 7)

2) Προσδιοριστικά σύνθετα. Και εδώ παρατηρούμε δύο περιπτώσεις:

α) Όταν το πρώτο συνθετικό προσδιορίζει το δεύτερο, π. χ.

Κι ως έγερνε *αιματοκύματα* να ξεψυχήσει ο γήλιος.
(Α, γρ. 1216, σελ. 37)

β) Όταν το πρώτο συνθετικό δείχνει πως γίνεται η ενέργεια του
ρήματος, π. χ.

όρτσα, αγγονέ, *γοργομεγάλωσε* και γοργανάστησέ με
(Α, γρ. 1227, σελ. 37)

3) Κτητικά σύνθετα, π. χ.

πετροκαρδίζει ο πιο τρανός προεστός και ακροχαράει με φόβο
(Α, γρ. 442, σελ. 18)

4) Αντικειμενικά σύνθετα, π. χ.

Ένα σκουφι θαλασσινό θωρώ, τον *κάστροκαταλότη*
(πρόλογος, γρ. 18, σελ. 7)

Σε κάθε περίπτωση τα σύνθετα ενώνονται με το συνδετικό φωνήεν ο π.
χ. ανεμοκαύκαλο.

Αφού η πλάση των λέξεων ακολουθεί κοινό νόμο, δεν είναι δύσκολο
για τον αναγνώστη να καταλάβει τι θέλει να πει ο συγγραφέας.

Όμως το πιο σημαντικό είναι το ερώτημα - γιατί; Γιατί πλάθει
καινούργιες λέξεις;

Θα μπορούσαμε να επισημάνουμε τρεις αιτίες:

1) Λόγω στιχουργικής. Όπως ξέρουμε ο Καζαντζάκης εγκατέλειψε τον
παραδοσιακό στοιχο και μεταχειρίστηκε στην *Οδύσεια* ένα μέτρο εξα-
ρετικά σπάνιο, ανομοιοκατάληκτο δεκαεπτασύλλαβο με οχτώ τονισμούς.
Όμως, ο Καζαντζάκης ο ίδιος δεν ήταν πολύ επιδέξιος στιχουργός,
φαίνεται συχνά να παραμελεί τη μετρική. Πλάθοντας τις καινούργιες λέξεις
ο σκοπός του δεν είναι συχνά ο ρυθμός. Π. χ. στην πρόταση

κι ο νους του ανθρώπου κάθετα αιμηλά και τις *στροφγογυρίζει*
(πρόλογος, γρ. 21, σελ. 7)

άμα θα αλλάξει το σύνθετο με απλά ρήματα *στρέφει, γυρίζει* δεν θα
χαλάσει στιχουργική.

2) Για την αισθητική ένταση. Π. χ.

Κι η *λασποφτέρουγη* βαριά ψυχή γλυκά θα ξεκορμίσει
(πρόλογος, γρ .29, σελ. 7)

Μα πέρα ομπρός τραγάνιζα οι φωνές σα *βραχοπετεινάρα*
(Α, γρ. 1334, σελ. 39)

3) Θεωρούσε, ότι η γλώσσα είναι αδύνατη να εκφράσει τα εσωτερικά βιώματα του ανθρώπου.

“...Νιώθω την ανάγκη να εκφράσω απ’ όλες τις μεριές σφαιρικά τη συγκίνησή μου, κ’ επειδή η συγκίνηση αυτή ποτέ δεν είναι απλή, ποτέ θετική μονάχα ή αρνητική, παρά και τα δύο μαζί και ακόμα κάτι άλλο, γ’ αυτό μου είναι αδύνατο να περιοριστώ σ’ ένα ουσιαστικό, επίθετο, ή ρήμα.”¹⁴

Γι’ αυτό το λόγο έπλασε τις καινούργιες λέξεις, μα ούτε μ’ αυτές τις λέξεις ήταν ικανοποιημένος. Πάντα έψαχνε κάτι καινούργιο για να εκφράσει τον εαυτό του και αυτό, που ένιωθε μέσα του.

Όσον αφορά τις ιδιωτικές εκφράσεις στα έργα του Νίκου Καζαντζάκη, έχουμε να σημειώσουμε ότι γενικά στα μυθιστορήματά του ο Καζαντζάκης ενσωματώνει ή μιμείται πολλά στοιχεία λαϊκού λόγου: παροιμίες ή παροιμιακές φράσεις· δημοτικά τραγούδια, κυρίως μαντινάδες· άσεμνα αστεία ή ευφρολογήματα· παρατακτικό λόγο, συσσωρευτικές φράσεις, κυρίως το σχήμα ασύνδετο, και γενικότερα προφορικό λόγο· παρατσούκλια και ζωικά επίθετα σε ανθρώπους· λαϊκές ιστορίες και ανέκδοτα· παρατακτική και αντιπαραθετική διάρθρωση αφηγηματικών μονάδων.¹⁵ Τα στοιχεία λαϊκού λόγου, καθώς και η λαϊκή νοοτροπία φαίνεται καθαρά από τους ιδιωτισμούς και παροιμιακές φράσεις που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας.

Μελετώντας τα λαϊκά στοιχεία στο έργο του Νίκου Καζαντζάκη συντάξαμε μια βάση δεδομένων από τις ιδιωτικές εκφράσεις που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας στο μυθιστόρημά του *Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται*, εν σύνολο 502.

α) Θα παρουσιάσουμε εδώ μερικούς ιδιωτισμούς, που είναι πιο συχνής χρήσης.¹⁶ Π. χ.

- *σκάω στα γέλια* (I, σελ. 23, VI, σελ. 148, VI, σελ. 161, XI, σελ. 268 κτλ.)
- *ο Θεός να βάλει το χέρι του* (I, σελ. 15, II, σελ. 46, III, σελ. 77, VI, σελ. 163, XII, σελ. 296 κτλ.)
- *τα μάτια μου τέσσερα* (II, σελ. 45, XIII, σελ. 319, XVII, σελ. 392)
- *χαρτί και καλαμάρι* (III, σελ. 64, X, σελ. 245)

¹⁴ Friar K., *Οδόσεια* του Καζαντζάκη, περιοδ. *Καινούργια Εποχή*, φθινοπ., 1958, 71.

¹⁵ Φιλιππίδης Σ., *Λαϊκότεροπα στοιχεία στα μυθιστορήματα του Νίκου Καζαντζάκη*, Ηράκλειο 1997.

¹⁶ Τα παραδείγματα είναι από την έκδοση: Νίκος Καζαντζάκης, *Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται*, Αθήναι: Εκδόσεις Ελ. Καζαντζάκη 1964.

- *το αυτί μου δε δρώνει* (III, σελ. 69, VI, σελ. 148, XV, σελ. 348)
- *τα 'χω τετρακόσια* (VI, σελ. 154, XV, σελ. 355, XVII, σελ. 391)
- *τα 'χασε / τα 'χει χαμένα* (IX, σελ. 218, IX, σελ. 221, X, σελ. 243, XI, σελ. 275 κτλ.)
- *ξεκομμένα καρδιά* (XI, σελ. 283, XV, σελ. 356)
- *δεν το βάνουμε (βάλουμε) κάτω* (II, σελ. 43, V, σελ. 130, VII, σελ. 169, XVI, σελ. 377, κτλ.)
- *άνοιξε τα μάτια* (VII, σελ. 170, VII, σελ. 182, VIII, σελ. 203, XIV, σελ. 336 κτλ.)
- *η καρδιά μου σκίζεται* (IV, σελ. 102, IV, σελ. 108, XI, σελ. 284, XVI, σελ. 367)

β) από την άποψη λειτουργικότητας την πρώτη θέση στο σχηματισμό των ιδιωτικών εκφράσεων που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας, κατέχουν τα ρήματα, όπως *βάζω, βγάζω, κάνω, κόβω* κλπ. σχηματίζοντας ειδικές εκφράσεις της νεοελληνικής, που έχουν καθαρά εθνικό χαρακτήρα, το πράγμα που εξαρτάται από την πολυ-λειτουργικότητα των αναφερόμενων ρημάτων στα νεοελληνικά. Π. χ.

- *να τα βάλεις μαζί τους* (IV, σελ. 109, IX, σελ. 230 κτλ.)
- *το 'βαλε ('βανε) στα πόδια* (XI, σελ. 267, XII, σελ. 293, XV, σελ. 360, XVI, σελ. 378 κτλ.)
- *να βγάλει όλα (τα άπλοτα) στη φόρα* (I, σελ. 23, VII, σελ. 182, IX, σελ. 225)
- *να τα βγάλουμε πέρα* (II, σελ. 30, XI, σελ. 260 κτλ.)
- *δεν έβγαλε άχνα* (IX, σελ. 224, X, σελ. 242, X, σελ. 244, X, σελ. 253 κτλ.)
- *κόβει το μυαλό του* (I, σελ. 7, III, σελ. 76)
- *τα κάνω (κάμω) όλα πάστρα* (III, σελ. 71, XI, σελ. 267)

γ) από την άποψη της λεξικής κατανόησης, οι ιδιωτισμοί που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας μπορούν να κατατάσσονται σ' αυτούς που έχουν φρασεολογική ονομασία, δηλαδή είναι αποτέλεσμα της "ονομασίας, κατά την οποία τα γλωσσικά στοιχεία αντιστοιχούν με τα αντικείμενα που δηλώνουν",¹⁷ π. χ. *θα βρούμε τον μελά μας* (III, σελ. 69) ή ως φρασεολογικές μονάδες που έχουν δευτερεύουσα λεξική ονομασία, δηλαδή χρησιμοποιούν υπάρχοντα μέσα για να δηλώνουν την καινούργια σημασία, π. χ. *πήνει το ψάρι στα χείλια* (I, σελ. 19).

Εξετάζοντας διάφορους ιδιωτισμούς πρέπει να πάρουμε υπόψιν μας τα συμφραζόμενα που χρησιμοποιεί τις φρασεολογικές μονάδες ο συγγραφέας. Διότι πολύ συχνά από τα συμφραζόμενα εξαρτάται και η εννοιολογική απόχρωση του ιδιωτισμού. Έτσι, ο ιδιωτισμός *τα βάζω μαζί του* ή *τα βάζω με κάποιον* χρησιμοποιείται με διάφορες έννοιες σε διάφορα συμφρα-

¹⁷ Гак В. Г., К типологии лингвистических номинаций. Языковая номинация: Общие вопросы, Москва: Наука 1977, 237.

ζόμενα. Στο λεξικό του Βλαχοπούλου¹⁸ διαβάζουμε, ότι ο ιδιωτισμός αυτός έχει δύο σημασίες: α) συγκρούομαι, τσακώνομαι, και β) συγκρούομαι, έρχομαι σε αντιπαράθεση με κάποιον ισχυρό. Στο μυθιστόρημα του Καζαντζάκη το βλέπουμε με δύο διαφορετικές σημασίες, στο IV κεφάλαιο με έννοια *να τσακωθείς*:

Το Νικολιό ένιωσε ξαφνικά να ξεχειλίζει η δύναμή του, στράφηκε γύρω να δει με ποιόν να ξοδέψει τη δύναμη που του περίσσευε. Ερημιά. Μήτε άντρας να πιαστούν, μήτε γυναίκα να τη ρήξει κάτω, τα πρόβατα είχαν ξαπλώσει κάτω από τα πουρνάρια, στον ίοκιο, χαχόλικα και ειρηνικά. ντροπή να τα βάλεις μαζί τους.

(IV, σελ. 109)

ενώ στο III κεφάλαιο το ίδιο ιδιωτισμό βρίσκουμε με άλλη έννοια, που δεν συνήθίζεται πολύ: με την έννοια *τα φτιάξει*:

- Φτάνει πια, Κατερίνα, κάμε έλεος, μην πειράξεις τους ανθρώπους, αποκρίθηκε ο Γιαννακός. Θαρρείς πως δε σε πρόφτασα χτες βράδυ, που έπαιζες το μάτι στο Μανολιό; Με αυτό το άθωο πλάσμα τώρα θα τα βάλεις, αθεόφοβη; Δεν τον λυπάσαι;

(III, σελ. 61)

Δηλαδή, εδώ έχουμε την άλλη σημασία του ίδιου ιδιωτισμού.

Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Νίκος Καζαντζάκης χρησιμοποιεί τους ιδιωτισμούς όχι μόνο στους διαλόγους, αλλά και κατά την αφήγηση, συνήθως για να δίνει περισσότερα χαρακτηριστικά στοιχεία (όσο και στην περίπτωση των ονομάτων), έτσι π. χ. αναφέροντας την ιδιωτική έκφραση *τ' αρπάζω* για το Γιαννακό, ο συγγραφέας υπογραμμίζει τον χαρακτήρα του, δηλαδή παίζοντας με τον ιδιωτισμό με υπαινιγμό δηλώνει πως πολύ συχνά ο Γιαννακός τα πιάνει, λαδώνεται. Καθώς τους χρησιμοποιεί για να δείξει την οικειότητα με το περιβάλλον, για να δώσει το λαϊκό χαρακτήρα στην αφήγηση – κατανοητό για απλούς ανθρώπους – για να βάλει τον αναγνώστη μέσα στην νοοτροπία του λαού, και στην νοοτροπία της ανθρωπότητας χρησιμοποιώντας και καθολικούς ιδιωτισμούς.

Χρησιμοποιεί ταυτόχρονα διάφορες μορφές του ίδιου ιδιωτισμού ή της παροιμίας, λαϊκές λέξεις και λόγιες, π. χ.

- *το αίμα ανέβηκε στο κεφάλι του* (V, σελ. 117) και *το αίμα ανέβηκε στην κεφαλά του* (III, σελ. 67)
- *τα κάνω λάστρα* (VIII, σελ. 220) και *θα του τα κάμω όλα λάστρα* (III, σελ. 71)
- *το 'βαλα στα πόδια* (XVI, σελ. 378) και *το βάνει στα πόδια* (V, σελ. 123)
- *σηκώθηκαν τα πόδια να βαρέσουν το κεφάλι* (XII, σελ. 306) και *σηκώθηκαν τα ποδάρια να χτυπήσουν το κεφάλι* (XIII, σελ. 320)

¹⁸ Βλαχοπούλος Σ., Λεξικό των Ιδιωτισμών της Νέας Ελληνικής, Αθήνα: Εκδόσεις Κλειδάριθμός 2007, 42.

Αν είναι να διαλέξει συγγραφέας ποια μορφή να χρησιμοποιήσει πιο λόγια (παλιά) ή πιο λαϊκή, προτιμάει την τελευταία. Έτσι π. χ. αντί να χρησιμοποιήσει τη φράση: *νίπτω τας χείρας μου*, λέει *πλένω*, *ξεπλένω τα χέρια μου* (VII, σελ. 177). Μ' αυτόν τον τρόπο υπογραμμίζει τον εκφραστικό πλούτο της γλώσσας του λαού. Κατά την άποψή μας ο σκοπός που θέλει να πετύχει ο συγγραφέας είναι η περισσότερη ένταση στη λαϊκότερη αφήγηση και η παρουσίαση της εθνικής νοοτροπίας του λαού.

Η γλώσσα του Νίκου Καζαντζάκη πάντα προκαλούσε πολλές αντίθετες γνώμες. Το γεγονός που έχουν κάνει τόσες αντιφατικές κριτικές πάνω στη γλώσσα του, αρχίζοντας από την άποψη ότι με το λεξιλόγιο που χρησιμοποιούσε δημιούργησε μια καινούργια καθαρεύουσα, και τελειώνοντας με την αναγνώριση του εκφραστικού πλούτου της γλώσσας του, δηλώνει καθαρά την αξία του έργου που έχει κάνει ο συγγραφέας. Νομίζω, πως μια συστηματική μελέτη της γλωσσικής ιδιομορφίας ολοκλήρου του έργου θα ήταν πολύτιμη για τα νεοελληνικά γράμματα, γιατί θα έδειχνε τον εκφραστικό πλούτο της Νεοελληνικής γλώσσας.